

Erik Dahlberghs relationer om danska kriget 1657—58.

I.

Erik Dahlbergh har i de senare årens historiska litteratur varit föremål för livligt intresse. Kring hans person har nära nog en hel litteratur växt upp. Men diskussionen och debatten har endast gällt Erik Dahlbergh och hans roll i ett alldeles bestämt sammanhang: Tåget över Stora Bält¹. Hans insatser i andra sammanhang under det danska kriget 1657—58 har inte blivit behandlade och därmed inte heller hans egna berättelsers vittnesbörd därom. Det är av vikt att också ta hänsyn här till, om man vill få en klar bild av den metod och det tillvägagångssätt Dahlbergh tillämpat, då han i sina berättelser talar om sig själv och sina egna insatser.

Föreliggande uppsats tar sikte på en sådan mera allsidig belysning av Erik Dahlbergh och hans roll under Karl X Gustavs första danska krig. En lämplig utgångspunkt för undersökningen utgör Dahlberghs relation om Tåget över Lilla och Stora Bält.

II.

Dahlberghs relation om Tåget över Lilla och Stora Bält (i det följande: relationen om Tåget över Bält) har blivit olika bedömd. Curt Weibull hävdar, att relationen liksom

¹ C. Weibull, Tåget över Bält. Sc. XIX (omtryckt med vissa förändringar i densammes arbete Händelser och utvecklingslinjer, Malmö 1949); H. Hylmö, Tåget över Bält. HT 1950; E. Carlsson, Erik Dahlbergh och övergången av Stora Bält. HT 1951; A. Forssell, Erik Dahlberghs relation om Tåget över Bält. Några textkritiska synpunkter. KFÅ 1951.

de övriga berättelser, i vilka Dahlberg berört sina insatser i samband med marschen över Stora Bälts is, tillkommit många år efter händelserna och inte kan användas som källa till frågan om Dahlberghs roll vid övergången¹. I motsats härtill menar Arne Forssell, att relationen kan användas vid bedömningen av Dahlberghs roll. Den del av relationen, där Tåget över Stora Bält behandlas, har enligt Forssell tillkommit så pass kort tid efter händelserna som mellan mars 1659 och januari 1660². Curt Weibull gör sig därför skyldig till »ett allvarligt misstag», skriver Forssell, när han räknar relationen till de berättelser av Dahlbergh, som tillkommit många år efter händelserna³. Tar man hänsyn till relationens sakinhåll och till tidpunkten för dess tillkomst, fyller den »fullt ut de krav, som man kan ställa på en berättande historisk källskrift, vilken varit utsatt för möjlighet till kontroll»⁴.

Tillkomsttiden för relationen är självfallet av väsentlig vikt vid bedömningen av källvärdet. Uppgiften blir att närmare söka klargöra när och i vilken situation relationen skrivits.

Relationen föreligger dels i ett koncept, egenhändigt skrivet av Dahlbergh, dels i en utskrift verkställd av annan hand⁵.

Konceptets rubrik, som utsatts för ändringar lyder (ord inom parentes utmärker, vad som vid ändringarna strukits, kursiverade ord de tillägg, som gjorts): »Warhafftige Relation von allem dehme wass sich Anno 1657 vndt 1658 vnter Ihre Konigl: Majj:tt zu Schweden vndt dero Armee, vom (5 Januarij 1658) Eroberung Friedrichs Oddes biss auf erfolgten Friedensschluss beij Tastrup wie auch zu dero Ankunfft in Gothenburg selben Jahres so wohl in Holstein Fyhnen (vndt) alss Seelandt vorgegangen vndt zugetragen». Den som verkställt utskriften har följt konceptets slutgiltiga rubrik⁶.

¹ Weibull, Sc. XIX, s. 24 ff.; Händelser etc. 169.

² Forssell, KFÅ 1951, s. 32 ff.

³ Ibidem, s. 72 not 47.

⁴ Ibidem, s. 72.

⁵ Krigshistoriska handlingar. Danska krigen 1657—60 XIV:1, RA.

⁶ Jfr Forssell, KFÅ 1951, s. 46 f.

Enligt Forssell består konceptet av tre delar, vilka han kallar A, B och C. A sträcker sig t. o. m. Karl X Gustavs marsch över Stora Bält, B går fram till kungens möte med den danske kungen på vägen till Frederiksborg, C slutligen från detta möte till kungens möte med drottning, arvr prins och ständer i Göteborg¹. Konceptet skall ha tillkommit i tre etapper: A mellan mars 1659 och januari 1660, B icke »nämnvärt mycket senare», C däremot avsevärt mycket senare än A och B, enligt Forssells mening någon gång mellan 1664 och 1681. Någon närmare tidsbestämning inom denna ram har han inte ansett sig kunna göra².

De argument Forssell framfört som stöd för sin uppfattning om konceptets tillkomst är icke hållbara.

Redan skälen för att konceptet skulle ha tillkommit i tre etapper är svaga. Forssells uppfattning därvidlag grundar sig på vissa yttre kriterier. Han konstaterar, att åtskilliga överkorsningar och tillägg förekommer i A, medan stilen i B flyter lugn och jämn utan så många korrigeringar i texten. Forssell framhåller visserligen själv, att detta inte är något bevis för att »någon mera avsevärd tid» skulle ha förflutit mellan nedskrivandet av del A och del B. Det antyder måhända blott »att B kunnat avfattas under något lugnare förhållanden». Men han finner icke osannolikt, att någon paus kan ha förekommit efter färdigställandet av A³. Uppenbart är dock, att den anförda skillnaden icke är något bevis för att något som helst uppehåll gjorts i avfattningen.

I slutet av B, som utgöres av ett lägg, finner Forssell ett insigeringstecken, vilket har sin motsvarighet i början av C, som likaledes utgör ett lägg. Forssell frågar sig, varför Dahlbergh skulle behöva använda dessa till varandra hänvisande tecken, om C påbörjats omedelbart efter att B avslutats. Enligt Forssell förefaller det i stället som om författaren »av någon anledning nödgats avbryta skrivandet men velat markera, att fortsättning skulle följa. Kanske har han av-

¹ Forssell, KFÅ 1951, s. 37 ff.

² Ibidem, s. 44 ff.

³ Ibidem, s. 40.

sett att lämna det redan nedskrivna konceptet till utskrift genom någon medhjälpare, vars uppmärksamhet genom tecknet ifråga skulle fästas på, att framställningen ej var avslutad»¹.

Dessa subjektiva hypoteser har icke någon sannolikhet för sig. Onekligen ter det sig en smula säreget, att Dahlbergh nödgats avbryta skrivandet just i slutet av ett lägg. Men det är ingen tillfällighet, att insigeringstecknen förekommer i början och slutet av två på varandra följande lägg. De markerar helt enkelt sambandet och ordningsföljden mellan dessa². De säger ingenting om ett uppehåll i skrivandet.

Forssell anför även innehållsliga skäl för att konceptet skrivits i etapper. Det gäller delarna A och C, däremot inte B. Forssells skäl för att A skulle ha skrivits före januari 1660 är följande. I A-delen omnämnes vid ett tillfälle sekreteraren Frantz Joel men utan sitt adliga namn, Örnstedt. Joel adlades 10 januari 1660. Eftersom Dahlbergh i sin s. k. dagbok anför namnet Örnstedt vid sidan om Joel (»secreteraren Frantz Joell, som sedan kallas Örnstedt», »secreteraren Örnstedt Joell») kan man enligt Forssell vara förvissad om att han också skulle ha gjort det i konceptet, om detta i likhet med dagboken tillkommit efter att Joel adlats³.

Den omständigheten att Dahlbergh nämnt Joels adliga namn i sin dagbok utgör ingen garanti för att han skulle gjort detsamma i sin relation, om denna skrivits efter att Joel adlats. I dagboken ger Dahlbergh Joel det namn han hade, då dagboken skrevs, i relationen ger han honom det namn han hade vid det tillfälle och i den situation han uppträder⁴. Det senare förfaringsättet är minst lika naturligt

¹ Forssell, KFÅ 1951, s. 41.

² Konceptet är icke paginerat. Signa av detta slag kunde vara lämpliga att markera ordningsföljden mellan de lösa läggen.

³ Forssell, KFÅ 1951, s. 43 f.

⁴ Det är vidare att observera, att Joel i dagboken omnämnes i ett par situationer efter att han adlats (Erik Dahlberghs dagbok utg. av H. Lundström, s. 216 f. Sthlm 1913), medan han i relationen endast omnämnes i en situation, då han ännu inte nobiliserats.

som det förra. Längre fram får jag tillfälle att ge ett konkret exempel på att båda tillämpats av Dahlbergh¹.

Det värdelösa e silentiobevis förhållandet rörande Joel utgör är det enda argument Forssell anfört för att A skulle ha skrivits före januari 1660. I själva verket kan man klart visa, att början av 1660 är en säker terminus post för Dahlberghs relation, icke en terminus ante. Dahlbergh har författat inte mindre än fyra diariumer om polska och danska kriget. Det äldsta av dessa (diarium 1) är bevarat i en renskrift av Dahlbergh, tillkommen tidigast kort efter Karl X Gustavs död i februari 1660². I detta diarium nämns ingenting om några insatser av Dahlbergh i samband med Tåget över Stora Bält³. Uppgifter därom möter däremot i de tre senare diarierna, vilka är överarbetningar av det första. Det äldsta av dessa tre diariumer (diarium 2) har tillkommit betydligt senare än det första⁴. Det är omöjligt att förlägga konceptet till Dahlberghs relation eller den del av detta, som behandlar Tåget över Stora Bält, före det första diariet. Man finge då förutsätta, att Dahlbergh först utförligt berört sina insatser i konceptet, därefter lämnat dem alldeles åt sidan, då han renskrev diarium 1, för att sedan åter ta upp dem i diarium 2. Detta tillvägagångssätt är onaturligt. Konceptet måste i tiden ligga efter det första diariet, därom kan ingen tvekan råda.

C-delen av konceptet till Dahlberghs relation skall ha tillkommit betydligt senare än A- och B-delarna. För att förstå de skäl Forssell anfört härför är det nödvändigt att först i korthet redogöra för två kataloger Dahlbergh upprättat över av honom insamlade och författade handlingar och aktstycken till Karl X Gustavs krigshistoria⁵.

De båda katalogerna upptar vardera 33 nummer. Den ena kallas av Dahlbergh »Förteckning», den andra »Specification».

¹ Se nedan s. 93.

² I slutet av diariet omnämnes Karl Gustavs död. Erik Dahlberghs diarium 1655—60. Medd. från Kungl. Krigsarkivet III, s. 131, jfr s. 70. Sthlm 1923.

³ Weibull, Sc. XIX, s. 24 not 3.

⁴ Medd. från Kungl. Krigsarkivet III, s. 70. Jfr nedan s. 98.

⁵ Krigshistoriska handlingar. Polska kriget 1655—60 XI:3 RA.

Förteckningen har att döma av rubriken tillkommit 1681¹. Specifikationen är äldre och odaterad. Till frågan om dess tillkomsttid får jag längre fram tillfälle att återkomma².

Mellan de olika numren i specifikationen och förteckningen råder icke kongruens. Forssell menar, att konceptet och utskriften till Dahlberghs relation svarar mot punkt 24 i specifikationen och punkt 21 i förteckningen³. Den i specifikationen omnämnda relationen, som Forssell kommer in på vid sin datering av C-delen, lyder: »Relation hwadh som ähr passerat ifrån Friederichs Oddes eröfrande, så och wedh marchen öfwer Belten in på Fyhn, Langelandt, Lalandh, Falster och Seelandh in till fredsslutet j Tastrup». Konceptet till Dahlberghs relation sträcker sig till Karl X Gustavs ankomst till Göteborg (23 mars 1658) och går därmed längre fram i tiden än den i specifikationen omnämnda relationen, som anges omfatta händelser till fredsslutet i Tåstrup (18 februari 1658).

C-delen motsvarar ungefärligen den tidsperiod, som icke omfattas av den relation specifikationen omnämner. Förklaringen till dessa förhållanden är enligt Forssell, att C-delen icke förelegat, då specifikationen skrevs. Denna del har i stället skrivits senare och i samband därmed har efter »biss auff erfolgten Friedensschluss beij Tastrup» i konceptets rubrik följande tillägg gjorts: »wie auch zu dero Ankunft in Gothenburg». Detta skall ha skett efter sommaren 1664, då specifikationen tillkommit⁴.

Denna datering av specifikationen har Forssell kommit till med hjälp av en metodik av samma slag som den han tillämpat vid A-delens tidsättning. Under punkt 11 i specifikationen omtalas »Öfwersten Carl Sparres relation om polnische kriget». I 1681 års förteckning återfinnes Sparres relation

¹ Förteckningen är icke såsom Forssell anger daterad till 1681 (KFÅ 1951, s. 15). Det uppges endast, att de i förteckningen upptagna handlingarna 1681 sänts till rikshistoriografen Samuel Pufendorf.

² Se nedan s. 93 f.

³ Forssell, KFÅ 1951, s. 33 f.

⁴ Ibidem, s. 45 ff. Jfr ovan s. 88.

under punkt 10 och kallas där: »H: Gen: Carl Sparres egenhendigh diarium om polniske kriget». Forssell tar fasta på olikheten i titulatur. Sparre kallas i specifikationen överste, i förteckningen general. Då Sparre 16 september 1664 befordrades från överste till generalmajor, måste slutsatsen enligt Forssell bli den, att specifikationen och alla de i denna anförda handlingarna förelegat före detta datum¹.

Denna slutsats kan icke godtagas. Då Forssell finner, att Dahlbergh i förteckningen givit Sparre den titel han hade vid förteckningens tillkomst, drar han konklusionen, att Dahlbergh tillämpat samma förfaringssätt i specifikationen. Men detta kan inte utan vidare förutsättas. Dahlbergh kan lika väl ha givit Sparre den titel han hade under den tidsperiod relationen omfattar. I ett annat fall har Dahlbergh gått tillväga just på detta sätt. I specifikationens rubrik omnämner han sig själv som överstelöjtnant: »Specification opå de efterrettelser, relationer och documenter, som finnas hoes öffwerste lieut: wälb. Erich Dahlbergh . . .». Men när han bland specifikationens nummer uppträder som författare till ett »diarium af en deel af polnische och danske krigen», kallar han sig generalkvartermästarelöjtnant. Han har därvid givit sig den titel han hade under den tidsperiod diariet anges omfatta. Fullt naturligt har Dahlbergh inte heller i förteckningen konsekvent givit de uppträdande författarna den titel de hade, då förteckningen ifråga skrevs. Under punkt 7 omnämnes ett fragment av generalmajor Mardefelts diarium om polska kriget. När förteckningen gjordes var Mardefelt fältmarskalk².

¹ Forssell, KFÅ 1951, s. 18, 27.

² Den metodik Forssell i detta fall och ifråga om A-delens datering tillämpat möter man även på andra ställen i hans uppsats. En relation om polska kriget av Johan Essen von Zellie finnes bevarad. Denne avancerade i jan. 1659 från överste till generalmajor. Då Forssell finner, att han tituleras överste i relationen, anser han det troligt, att denna nedskrivits före Essens utnämning till generalmajor (KFÅ 1951, s. 20). Essen var överste den tidsperiod relationen omfattar. Det naturligaste är att han får titeln överste, även om relationen skrivits aldrig så lång tid efteråt. Överstetiteln säger ingenting om relationens avfattningstid. Hade Essen däremot mot förmodan kallats generalmajor, hade en säker terminus post (jan. 1659) kunnat anges för relationen.

Något skäl att förlägga terminus ante för specifikationens tillkomst till september 1664 föreligger inte. Inte heller finns det någon anledning att med Forssell göra april 1664 till terminus post¹. Specifikationen har såsom framgår av dess rubrik tillkommit medan Dahlbergh var överstelöjtnant, d. v. s. mellan 1660 och 1674. En närmare tidsättning kan icke göras utifrån hittills kända fakta.

September 1664 blir därmed ingen fast terminus post för C-delens tillkomst. De anförda synpunkterna klargör, att teorin om att konceptet till Dahlberghs relation tillkommit i olika etapper och vid de tidpunkter Forssell angivit, vilar på lösa grunder. Vid närmare eftertanke framstår det också såsom uppenbart, att ett sådant förfaringsätt från Dahlberghs sida är onaturligt. Hur skall man t. ex. förklara, att ett uppehåll på flera år görs, innan författaren fortsätter sin relation från mötet mellan svenske och danske kungen på vägen till Fredriksborg till samvaron på slottet och Karl X Gustavs resa till Göteborg? Det är omöjligt att finna ett plausibelt svar på denna fråga. Vill man undvika problem av detta slag, måste man utgå från att konceptet skrivits i ett sammanhang. Ingenting talar mot att så är fallet, och utan tvekan är det också det naturliga. Omedelbart aktualiseras då frågan, när det tillkommit.

III.

En säker terminus ante för konceptet utgör 1681, tillkomsttiden för förteckningen. Bevarade handlingar — bland dem utskriften till Dahlberghs relation — bär nummer, vilka

¹ Argumentet är följande. I specifikationen omnämnes en relation om slaget vid Filippowo 1656. I ett brev från mars 1664 från Stenbock till Dahlbergh omtalar den förre, att han översänder en skiss över rencontren vid Filippowo. I april tackar Dahlbergh för Stenbocks brev (KFÅ 1951, s. 23 ff.). Forssell finner nu, att relationen om slaget vid Filippowo »säkerligen» är resultatet av korrespondensen på våren 1664. Strax efteråt heter det: »Filippowo-relationen har sålunda för sin tillkomst fått en klar *terminus post quem*: april 1664». Därmed skulle också en terminus post vara given för specifikationen, som upptar relationen (ibidem, s. 26 f.). Forssells resonemang härvidlag är värdelöst. Relationen kan givetvis likaväl ha skickats Dahlbergh före som efter korrespondensen 1664, som alltså varken utgör en terminus ante eller en terminus post, än mindre någon »klar» sådan.

korresponderar med förteckningens¹. En säker terminus post är 1660, samma terminus som för det äldsta diariet. Uppgiften blir nu att söka fastställa, när inom perioden 1660—1681 konceptet till Dahlberghs relation tillkommit.

Härvidlag kan inga säkra slutsatser dragas enbart utifrån handskriftens karaktär eller själva textens innehåll. Det finns emellertid en annan väg: att jämföra konceptet med motsvarande avsnitt i Dahlberghs dagbok. En jämförelse mellan konceptet och dagboken har utförts av Forssell, men syftet var därvid inte att datera konceptet. Forssell utgår från att detta skrivits relativt kort tid efter händelserna, medan dagboken utformats långt senare, sannolikt på Dahlberghs ålderdom². Genom påvisande av olikheter mellan konceptet och dagboken kommer Forssell till slutsatsen, att det förra, åtminstone A och B, måste tillerkännas »en hög grad av trovärdighet»³. Att söka visa, att en källa är trovärdig genom att jämföra den med en annan källa, som man anser vara tillkommen långt senare, är emellertid metodiskt förkastligt. Enligt vedertagna källkritiska principer bör metoden vara den rakt motsatta. Helt bortsett härifrån har inga stöd givits för teorin, att dagboken tillkommit på Dahlberghs ålderdom.

En jämförelse mellan konceptet och dagboken uppenbarar en rad likheter. En del av dessa kan iakttagas i följande parallelltryck omfattande notiser om överläggningarna i Nyborg sedan Dahlbergh återkommit efter sin rekognoscering av isen i Stora Bält.

Dagboken:

... frågade ... mig rätt alfwarligen och opå mitt samwett, att jag skulle berätta sanningen ...

Konceptet:

... befragte auch mehr gedachten Dahlbergen gar ernstlich undt auf seinen Gewissen die Wahrheit zu sagen ...

¹ Däremot är att märka, att de icke korresponderar med specifikationens nummer. Detta är av betydelse. Det innebär nämligen, att handlingar upptagna i specifikationen inte med nödvändighet behöver svara mot bevarade handlingar. Dahlberghs relation behöver följaktligen icke vara tillkommen före 1674, terminus ante för specifikationen. Jfr nedan s. 104 f.

² Forssell, KFÅ 1951, s. 48 f., 55.

³ Ibidem, s. 49 ff., 63.

... doch icke desto mindre försäkrade jag Hans Maj:tt, att så frambt frosten continuerade, att jag igenom dens Alsswåldiges hielp wille uthan någon skada öfwerföra Hans Maj:tt, hade han och tree gånger hundrade tusende mann hoes sigh¹.

Och som Hans Maj:tt ... (blef) wedh min berettelse, war rijks admiralen opå mig myket wredh och sade: »I skolen få skamm, I bringa kongen om cepter och crona»².

... dartzue legte das ehr den König durch Gottes Hilfe, daferne das Wetter sich wieder zum Frost lenken wolte, wolle hinüber führen wen ehr auch dreij mahl hundert tausendt Man beij sich hette³.

... den Dahlberg aber wardt ... von dem Reichs Admiralen gar hardt zugeredet, als auf dessen Relation der König einzig undt allein sein Dessein bawete, undt weill ehr hiedurch leichtlich den König umb Cepter undt Crone konte bringen ...

Likheterna, som det här anförts exempel på — i flera fall rent verbala — klargör, att en nära släktskap existerar mellan dagboken och konceptet. Då samma likheter icke uppträder i någon av Dahlberghs övriga skrifter, kan man inte förutsätta någon av dessa som mellanled eller gemensam förlaga. Släktskapen måste förutsättas ha uppkommit genom ett direkt beroende. Dagboken bygger på konceptet eller vice versa.

I dagboken är data för konferensen i Nyborg och Tåget över Stora Bält grovt felaktiga, medan de är helt eller i det närmaste riktiga i konceptet. Man kan svårligen föreställa sig, att Dahlbergh kunnat tidsätta händelserna så felaktigt i dagboken, om han haft konceptet framför sig⁴. Det omvända förhållandet återstår, och därvid möter inga svårigheter. Dahlbergh kan i konceptet till sin relation ha rättat dagbokens grova feldateringar, exempelvis med hjälp av en annan källa med riktigare datumangivelser. I annat sammanhang skall visas, att just detta förfaringssätt tillämpats. Den använda källan kan bestämmas⁵.

Den omedelbara följden av jämförelsen mellan koncep-

¹ Erik Dahlberghs dagbok, s. 116.

² Ibidem, s. 117.

³ Om olikheten beträffande uppgifterna om frosten se nedan s. 103 f.

⁴ Forssell, KFÅ 1951, s. 55.

⁵ Se nedan s. 99 ff., 103.

tet och det ifrågavarande avsnittet av dagboken blir, att detta avsnitt tillkommit före 1681, terminus ante för konceptet. Därmed faller Forssells hypotes, att dagboksnotiserna tillkommit på Dahlberghs ålderdom. »Genom den sällsamma lins, som tidens fluidum till slut bildar», skriver Forssell om dagbokens skildring av konferensen i Nyborg, »har för den åldrige Dahlberghs blick händelseförloppet delvis omgestaltats, det har liksom sönderdelats och sammanflutit i nya kombinationer»¹. Dessa ord täcker icke verkligheten. Dahlbergh har på sin höjd varit en 55 års man, när denna skildring skrevs².

Om dagbokens framställning kan närmare tidsättas, kan en terminus post för konceptet fastställas. Innehållet i dagboken ger vissa hållpunkter för en datering.

Efter skildringen av Tåget över Stora Bält läser man: »Ehuruwål nu alt herigenom wål och lyckligen aflopp och Gudh beskiärte een godh fredh, så blef doch rijks admiralen mig effter denn dagen aldrig godh, uthan mycket hädsch, hafwandes altijdh sedan förhindrat min lycka, i synnerheet i det påföllande högstbeklagelige interregnum, att jagh, i det jag hade förtiänt tack, derföre blef hatatt och altså befann infra virtutem (et) invidiam och har måst sedermera lijda många förföllielser och förtreet»³. Forssell menar, att av dessa rader synes framgå, att Wrangel var död (1676), när de skrevs, och att de torde ge vid handen att Dahlbergh såg tillbaka på det »högstbeklagelige interregnum» såsom ett för länge sedan passerat skede⁴. Texten tillåter icke så vittgående slutsatser. Det synes dock som om förmyndarstyrelsens tid var till ända, då dessa rader nedtecknades. Karl XI tillträdde regeringen i slutet av december 1672.

Den 5 september 1675 föddes Dahlberghs dotter Elsa Christina. I dagboken har Dahlbergh i samband med notisen härom nedskrivit följande bön: »Denn högstlofwade, hellige Treefaldigheet låte henne i Gudz fruchtan och alla dygder

¹ Forssell, KFÅ 1951 s. 56 f.

² Jfr nedan s. 98.

³ Erik Dahlberghs dagbok, s. 117.

⁴ Forssell, KFÅ 1951, s. 55.

tillwäxa och förünne henne effter dette lijfwet een ewig glädie och saaligheet för Jesu Christi skuldh. Amen, amen»¹. Dottern dog redan den 6 februari 1676². När bönen nedtecknades, har hon uppenbarligen ännu varit i livet. Anteckningen om hennes födelse har alltså gjorts före den 6 februari 1676. Om notiserna rörande Tåget över Bält, vilka föregår denna anteckning, är ursprungliga och inte tillfogats i efterhand — dagboken föreligger endast i renskrift — har också de nedtecknats före detta datum. Den tidsperiod, under vilken de tillkommit, skulle då kunna begränsas till december 1672 — februari 1676. Konceptet till Dahlberghs relation skulle då ha skrivits efter en icke närmare angivbar tidpunkt inom denna period.

Men Dahlberghs relation kan insättas i ett alldeles bestämt sammanhang. Nederst på sista sidan av det bevarade konceptet till diarium 2 har Dahlbergh antecknat, att han sänt »originalet», d. v. s. utskriften därav, till rikshistoriografen Samuel Pufendorf i juni 1681³. Ursprungligen har diariets text varit likalydande med det äldsta diariets. Dahlbergh har emellertid gjort en rad tillägg, bl. a. rörande Tåget över Stora Bält. Dahlbergh tillfogar här åtskilliga anteckningar om sina egna insatser. Detta är givetvis ingen tillfällighet. Det är uppenbart, att det görs i ett bestämt syfte. Pufendorf, som 1677 kallats till rikshistoriograf, var sysselsatt med att utarbeta det stora arbete om Karl X Gustavs historia han fått i uppdrag att författa. Dahlberghs syfte har varit att påverka Pufendorf att i detta arbete ge en positiv framställning av Dahlbergh och hans betydelsefulla insatser.

I detta sammanhang skall såväl konceptet som utskriften till Dahlberghs relation ses. I förteckningens rubrik uppger Dahlberg, att han den 2 maj 1681 — således kort tid innan diarium 2 skickades — översänt de i förteckningen angivna handlingarna till Samuel Pufendorf. Relationen har

¹ Erik Dahlberghs dagbok, s. 183.

² Ibidem, s. 186, — Vid anteckningen om sonen Eriks födelse 3 juli 1674 finnes en liknande bön (ibidem, s. 177). Han dog 22 april 1678. Ibidem, s. 208.

³ Krigshistoriska handlingar. Polska kriget XI:4, RA. Jfr Medd. från Kungl. Krigsarkivet III, s. 69.

tillkommit i samma situation och i samma syfte som diarium 2. På samma sätt som i detta framhävs i relationen Dahlberghs egna insatser¹. Tillsammans skulle de båda skrifterna bestyrka varandras uppgifter. Men genast inställer sig då frågan: hur kunde Dahlbergh räkna med att så skulle kunna ske, om båda härrörde från honom själv? Denna fråga besvaras bäst efter genomgången av en annan relation av Dahlbergh behandlande händelser tidigare under danska kriget 1657—58. Men innan jag övergår därtill, skall jag dröja något vid en annan fråga av intresse, nämligen vilka källor Dahlbergh haft vid sammanställningen av relationen om Tåget över Bält.

IV.

En av de källor som använts har berörts i det föregående: Dahlberghs dagbok. Vid sidan därav synes minst två skriftliga källor ha utnyttjats. Den ena av dessa är uppenbarligen den relation, som omnämnes i specifikationen och som anges sträcka sig från Frederiksoddes fall till freden i Tåstrup². Reminiscenser från denna relation möter i konceptets rubrik: »Warhafftige Relation von allem dehme wass sich ... vom Eroberung Friedrichs Oddes ... biss auf erfolgten Friedensschluss beij Tastrup ... vorgegangen»³. Vid sidan om denna numera icke kända relation, vars författare är obekant, har en annan, synnerligen välkänd relation utnyttjats. Det är den officiella tryckta svenska relationen om Tåget över Lilla och Stora Bält, den s. k. krigsrelationen⁴. Dess

¹ Jfr nedan s. 103.

² Se ovan s. 92.

³ Se ovan s. 88.

⁴ Mellan krigsrelationen och sekreteraren Edward Philipsson Ehrensteens dagboksanteckningar 1658 existerar en viss släktskap illustrerad i följande parallellställning.

Dagboksanteckningarna (Handl. rör. Skandinaviens historia 39, s. 357):
Derinne wore 1500 bewäpnade lantmän;
item 75 gyngsboar; och 75 ryttare; item
40 stycken af hwilke 14 metall.

Krigsrelationen:

... medh ett uthskodt aff bönder til
1500 starcke, 75 göingsboor, och 75
hästar besatt ... sampt 14 metall-
och 35 jernstycken eröfrades ...

rubrik lyder: Relation öfwer thet som sigh vthi Kongl: May:tz expedition på Fyen och Seeland tildragit hafwer, ifrån thet Hans Kongl: May:tt affreeste ifrån Wissmar then 5 januarij, til thess Hans Kongl. May:tt kom hem til Götheborg then 23 martij årh 1658». I rubriken till konceptet till Dahlberghs relation finner man spår av krigsrelationens rubrik i orden »vom 5 Januarij 1658», vilket ändrats till »vom Eroberung Friedrichs Oddes», samt i tillägget »wie auch zu dero Ankunfft in Gothenburg selben Jahres»¹. Ändringarna i konceptets rubrik betingas av att Dahlbergh haft två relationer till för-lagor och slagit samman deras rubriker till en enda.

Texten i Dahlberghs relation anknyter på en rad ställen till krigsrelationens. En illustration av den markanta släktskapen ges i nedanstående parallelltryck.

Krigsrelationen:

... rijckz admiralen, hade kringom Fredrichs-Udde låtit försökia isen ...

... hade uthkommenderat en corporal medh 8 ryttare från byn Anschlet til een lijten öö, Brandsöön benembd ... til at taga kundskap om isens starkheet ...

Samme natt sendes Coijet till dem till Wordenborgh att handla om præliminariene.

Dahlberghs relation:

Inzwischen liess der H: Reichs Admiral unterhalb Friedrichs Odde ... das Eiss recognosciren ...

... lies auch ein Corporal mitt 8 commendirten Reutern von einem Dorfe Anschlett kegen das Stadgen Assens aber, das Eiss recognosciren ...

... men skickar hoffrådet Coyet öfwer igen, till att träda medh them tilhopa, och affhandla præliminariene.

Släktskapen dyker upp punktvis och förefaller icke ha uppkommit genom direkt beroende utan genom att gemensamt material kommit till användning. Krigsrelationen feldaterar kungens marsch över Stora Bält till den 7 i stället för 6 februari 1658. Feldateringen möter även i den relation, som i april 1658 upplästes för riksdagen och som författats av Ehrensteen. Det gemensamma misstaget indicerar släktskap. Släktskapen med anteckningar av Ehrensteen ger icke besked om att denne författat krigsrelationen, men möjligheten kvarstår. Forssell anser, att krigsrelationens koncept skrivits av sekreteraren Johan Larsson Olivecrantz (KFÅ 1951, s. 52 not 35). Stöd för denna uppfattning har icke framlagts.

¹ Jfr ovan s. 88. — Beträffande datum 5 januari har Forssell uppmärksammat likheten och antagit, att Dahlbergh »mähända» tagit intryck av krigsrelationen. Den andra likheten har emellertid undgått honom. KFÅ 1951, s. 47.

... men såsom the begynte at speela ther på medh sina stycken ... gaff Hans May: the sine ordres at dragha sigh sacht a och medh maneer tilbakars igen.

... accompagnerat aff huffwudwachten som bestodh aff thet anhaltiske och rijkz admiralens lijfregemente, samt 200 knechtar under öfwerste Bormans conduite, och skickar lieutenanten, som förr på den wenstra handen hade recognoscerat isen, at gå föruth med 24 hästar, beordrandes öfw.lieut: Bober at föllia honom medh 100 ryttare och dragouner ...

I thet samma går ock rijkz admiralen medh the som moot honom stodo til träffning, men såsom ther widh then olyckan hände, at isen under thet waldeckske och königzmarkske regementet gick neder, så at två compagnier ther vthaff bleffwoborta, och the öfrige tillijka medh Bormans regemente intet kunde komma til träffning ...¹

... undt inzwischen von Ifvernäs mitt unterschiedenen Stücken vielfaltig auf die schwedische Troupen gespielet, alss gaben Ihro May: äntlich Befehl sich mit guter Ordre wieder abzuziehen ...

... undt gienge also der Obrister Bornman mit dem anhaltischen, des Reichs Admiraln Leibregiment und 200 Knechten alss Avantgarde undt vor Troupp voran, jedoch vor ihme her wurde ein Leutnant so das Eiss zuvor recognosciret mitt 24 Reutern und darauf der Obr: Leut: Bober mit 100 Reutern undt 100 Dragonern commendiret ...

Indes brach auch d. Reichs Admiral auf der rechten Seiten aufs Eiss loss, welches aber nicht allerdings so glücklich ablieff ... brach entlich das Eiss also dass ein Theill des königsmarckischen und waldeckschen Regiments einfielen und 2 Comp. mit Estandarden und alles untergingen, dieses macht die bornmanschen und andern Regimentern stützen das sie also auf d. Seiten nicht könten zum Treffen kommen ...

Uteslutet är icke, att redan den i specifikationen upptagna relationen från Frederiksoddes fall till fredsslutet i Tåstrup varit beslätad med krigsrelationen, och att släktskapen mellan denna senare och Dahlberghs relation i viss utsträckning uppkommit på så sätt². Någon större betydelse har det inte, hur det förhåller sig därvidlag.

¹ I något avvikande form behandlas övergången av Lilla Bält och Fyns erövring i Auszföhrliche Relation, welcher Gestalt ... die Insul Führen ... glücklich erobert ... am 30 Januarii 1658. U. o. 1658. Jfr nedan s. 119.

² En mera kortfattad officiell relation än krigsrelationen och i detaljer avvikande från denna går liksom den i specifikationen upptagna relationen

Vid sidan om likheterna mellan Dahlberghs relation och hans dagbok förekommer en rad olikheter. Forssell pekar bl. a. på feldateringarna i dagboken och framhåller, att Dahlbergh i denna spelar en vida mera betydande roll än i relationen. Wrangels och Ulfelds invändningar mot att övergå Stora Bält framställs t. ex. i dagboken som ytliga och periferiska, i relationen däremot som högst väsentliga. I den senare berättelsen nämns heller ingenting om att Dahlbergh fört den svenska hären över Stora Bält. Forssell fäster också uppmärksamheten på andra olikheter, t. ex. att Dahlbergh i relationen utfäster sig att föra kungen över, om vädret bara ville slå om till frost, medan han i dagboken gör samma utfästelse, om frosten bara ville fortsätta¹.

Forssell förklarar dessa olikheter i enlighet med sin huvuduppfattning, att Dahlbergh skrivit konceptet till sin relation relativt kort tid efter händelserna, medan han avfattat dagboken på sin ålderdom och då i hög grad litat på sitt försvagade minne². Endast i ett avseende kan denna förklaring biträdas. Dahlbergh har i stor utsträckning använt sitt minne — och fantasi bör man tillägga — vid utformandet av dagbokens anteckningar. Men dessa har inte skrivits på hans ålderdom, inte heller har relationen tillkommit relativt kort tid efter händelserna. Olikheterna måste därför förklaras på annat sätt. Två faktorer har därvid varit av betydelse, dels har relationen tillkommit i en annan situation än dagboken, dels har den förra i motsats till den senare byggts på uppgifter i krigsrelationen³.

I motsats till dagboken skulle relationen ligga till grund

fram till fredsslutet i Tåstrup. Relation om sakernas förlopp här uthe sedan Hans Kongl. Maytt bröt up ifrån Wissmar den 5 jan. 1658. Krigshistoriska handlingar. Danska krigen 1657—60 XIV:1, RA.

¹ Forssell, KFÅ 1951, s. 55 ff.

² Ibidem, s. 55.

³ C. V. Jacobowsky har hävdats, att Dahlbergh »mycket väl kan tänkas ha använt sig av den officiella relationen vid sidan av sina egna anteckningar» vid författandet av dagboken (Erik Dahlberghs kartbok i Skarabiblioteket. Sv. Hum. Förb. 61. Skarastudier, s. 45. Sthlm 1951. Jfr Forssell KFÅ 1951, s. 9 f. not 3). Ingenting antyder, att så skulle varit fallet.

för en officiell framställning. Det har verkat återhållande på Dahlbergh, att relationen skulle sändas till Pufendorf. Det låg i Dahlberghs eget intresse, att ge en så trovärdig skildring som möjligt av sina insatser. Det som inte kunde tänkas gynna hans sak måste filas bort, så de ringaktande omdömena om Wrangels och Ulfelds argument, så också dagbokens starkt dramatiska scener och den värsta överdimensioneringen av hans insatser, t. ex. att han fört den svenska hären över Stora Bält. Det har sitt intresse att se, att Dahlbergh går tillväga på samma sätt, när han överarbetar sitt äldsta diarium i syfte att skicka Pufendorf resultatet av bearbetningen. Han följer där — fastän mera kortfattat — samma uppläggning av sin roll i samband med Tåget över Stora Bält som i relationen ¹.

Med hjälp av krigsrelationen kunde Dahlbergh i sin relation rätta dagbokens feldateringar. Konferensen i Nyborg tidsattes nu inte till natten mellan den 28 och 29 januari utan till natten mellan den 4 och 5 februari, Tåget över Stora Bält förlägges inte till den 29 januari utan till den 7 februari ². På samma sätt kunde Dahlbergh på andra punkter rätta dagboken med krigsrelationens hjälp. Uppgiften att han skulle föra kungen över Stora Bält »så frambt frosten continuerade» ändrades till att han skulle genomföra prestationen »durch Gottes Hilfe, daferne das Wetter sich wieder zum Frost lenken wolte» ³. I krigsrelationen omnämnes, att Karl X Gustav erfor, att väderomslaget till tö och storm den 5 februari föga skadat isen »utan förmodeligt war, att han ändock kunde blifwa starkare, där Gud wille låta wintern åter föllia derpå». Det är denna uppgift Dahlbergh tagit fasta på, när han i relationen gav en annan framställning än i dagboken. I denna

¹ Erik Dahlberghs diarium 1655—1660. Medd. från Kungl. Krigsarkivet III, s. 119 ff.

² I verkligheten ägde övergången rum den 6 februari. Forssell räknar med att Dahlberghs framställning i detta fall »möjligen» vilar på den officiella krigsrelationen (KFÅ 1951, s. 62). I ljuset av den släktskap, som ovan påvisats, råder det ingen tvekan om att detta gemensamma misstag uppkommit genom influens från krigsrelationen.

³ Se parallelltrycket s. 96.

följde han sitt minne. Vad han erinrade sig var den ovanligt starka köld, som möjliggjort marschen över Stora Bälts is. Att vädret slagit om till tö före övergången hade han inte kommit ihåg.

V.

I samma volym, som innehåller Dahlberghs koncept och utskrift till relationen om Tåget över Bält, ligger koncept och utskrift till en annan relation av Dahlbergh. Dess titel lyder: »Relation wass sich bey d. schwedischen Armee in Holstein undt Juthlandt begeben, biss an Eroberung der Festung Friedrichsodde An:o 1657»¹. Går man till specifikationen, finner man där inte mindre än fyra nummer berörande företeelser, som behandlas i denna relation, nämligen:

- 20 Kongl. Maytz march in uthij Holsten och Jutlandh, och hwadh sig derwedh tilldragit intill lägret blev formerat wedh Friedrichsodde.
- 21 Relation om gen: maj: Bödkers expedition j Wennssusell.
- 22 Relation om stormen för Friedrichsodde och des eröfrande.
- 23 Kong Friedrichs privilegia gifwit staden Friedrichsodde.

Dahlberghs förfaringssätt kan här klart bestämmas. Specifikationens fyra nummer har slagits samman till en enda relation. På en punkt kan man tydligt se, hur detta gått till. I konceptet till den bevarade relationen har privilegierna för Frederiksodde 1650 infogats på ett särskilt ark av annan kvalitet och storlek än de övriga². Medan konceptet i övrigt skrivits med Dahlberghs hand har privilegierna skrivits av annan hand. Dahlbergh har med insigneringstecken visat, var i den löpande texten privilegierna skulle ingå. Anvisningen har följts av utskrivaren.

Privilegierna sådana de framträder i konceptet utgör en rest av de handlingar, som svarat mot specifikationen. Då handlingen ifråga innehöll en text, som inte behövde ändras, tillämpade Dahlbergh det naturliga förfaringssättet att foga

¹ Krigshistoriska handlingar. Danska kriget 1657—60 XIV:1, RA.

² Privilegierna är icke infogade i relationen om Tåget över Bält såsom Hylmö felaktigt uppger. HT 1950, s. 56 f.

handlingen direkt till konceptet och med hjälp av signa visa dess plats. Sålunda växte av specifikationens nummer en enda relation fram med den ovan angivna rubriken. I förteckningen katalogfördes den följdriktigt under ett enda nummer (20).

Klart framgår av det sagda, att den bevarade relationen i likhet med relationen om Tåget över Bält tillkommit efter specifikationen. Tillsammans behandlade de båda relationerna hela första danska kriget.

För att närmare kunna bestämma, i vilken situation relationen om Frederiksodde tillkommit, är det nödvändigt att studera dess innehåll. Vid framställningen om belägringen av Frederiksodde berättar Dahlbergh, att åtskilliga under- och överofficerare utskickades för att undersöka, om fästningen var försedd med palissader eller ej. Uppdraget var förenat med stor fara och de inkomna uppgifterna divergerade starkt. Dahlbergh och en generaladjutant utsändes då, och tillsammans undersökte dessa under åtskilliga nätter vallgravarna krypande i mörkret. Wrangel, som ledde belägringen, fick härigenom uppgifter om djupet och bredden på gravarna och att de var utan palissader.

I skildringen av stormningen berättar Dahlbergh, att en stor del av fästningens besättning retirerade till en inre skans. Wrangel sände en trumpetare till danskarna för att förmå dem ett ge sig, men denne skickades tillbaka utan svar. Wrangel sände då Dahlbergh till dem. Denne red in i skansen, talade bevekande till danskarna och lovade dem kvarter på hedersord. Danskarna, som uppgick till 2 300 man, lade då ner sina gevär och följde Dahlbergh ut ur skansen.

Vid sidan om verbala likheter framträder vissa karakteristiska olikheter mellan relationens och dagbokens skildring av dessa händelser. I dagboken är Dahlberghs insats större. Han är ensam om rekognosceringen av Frederiksodde, och han rider utan order från Wrangel in i den fientliga skansen, detta trots att »leut.gen. (o: Wrangel) migh för olycka sielf warnade»¹.

¹ Erik Dahlberghs dagbok, s. 112.

Man kan inte vara i tvivelsmål om att också relationen om Frederiksodde tillkommit i syfte att påverka Pufendorf i för Dahlbergh gynnsam riktning. Liksom vid sammanställningen av relationen om Tåget över Bält har Dahlbergh använt dagboken men bemödat sig om att stryka sådant som orimligt framhävde hans egen insats.

Dahlberghs insatser framstod ändå som ganska betydande. Inte nog med att han varit den främste tillskyndaren till Tåget över Stora Bält, han hade verksamt bidragit till att Frederiksodde kunnat intagas, dels genom den rekognoscering, i vilken han deltagit, dels genom sitt dristiga uppträdande under själva stormningen.

Den samtida officiella svenska relationen har intet att förmäla om någon Erik Dahlberghs insats vid Frederiksodde. Relationen möter första gången redan tre dagar efter stormningen fogad till ett brev från Wrangel till Karl X Gustav, och har senare publicerats och spritts i samtida tryck¹. I den till brevet fogade relationen berättas, att Wrangel genom »einige verständige Befehlshaber» låtit rekognoscera fästningen. Dessa hade nattetid krupit runt och med flit noterat, vad som var av vikt. Vilka som utfört rekognosceringen, anges icke. Det är inte omöjligt, att Dahlbergh varit en av dem. Hans ställning inom fortifikationsstaten har gjort honom lämpad för uppdraget. Man måste emellertid här ihågkomma, att Dahlbergh själv är sagesmannen. Vissa likheter mellan hans egen relation och den officiella svenska antyder att denna eller en därmed besläktad källa icke varit okänd för honom. Dahlbergh kan ha låtit sin egen person inträda i en annan officers ställe. Så länge ingen tillförlitlig källa lämnar någon bestämd uppgift om vilka som genomfört rekognosceringen, kan Dahlberghs utsago icke godtagas.

¹ Wrangel t. Karl X Gustav ²⁷/₁₀ 1657. Wrangels brev t. Kungl. Maj:t. Skoklostersaml., RA. Den otryckta relationen, som fogats till brevet, motsvaras i tryck av Völliger Bericht wegen Eroberung Friedrichs-Oede ... U. o. 1657. I omarbetad form möter relationen på svenska i Relation huruledes den starcke fästningen Fredrichs-Odde, är af vår aldrånädigste Konungs armee föröfrat ... then 24 octobris anno 1657. Sthlm 1657.

Viktigare än detta är emellertid, att den samtida relationen ingenting nämner om att en stor del av besättningen kapitulerat för Dahlbergh. Det berättas i slutet av relationen att riksmarsken Anders Bille, då han såg att allt var förlorat, tillsammans med riksrådet Mogens Høg retirerat till »then lilla skantzen», där mest officerare uppehöll sig¹. Han ämnade därifrån bege sig till Fyn, men motvind hindrade honom, och han tvingades ge sig tillsammans med Høg och de andra.

I Dahlberghs relation omnämnes också Anders Billes misslyckade försök att ta sig till Fyn, men därutöver och i ett annat sammanhang berättar Dahlbergh om hur han förmodade de 2300 danskarna att ge sig.

Uppgifterna härom, som endast möter hos Dahlbergh, kan man omöjligen sätta tro till. Dahlbergh har här liksom i sina skildringar av Tåget över Stora Bält tilldelat sig en roll han i verkligheten inte haft².

I den historiska litteraturen har Dahlberghs uppgifter mer än en gång tagits för goda. Vid sidan om Dahlberghs egna uppgifter har den officiella relationen fått lämna stoff.

¹ Med »den inre skansen» hos Dahlbergh och »den lilla skansen» i den officiella relationen avses uppenbarligen samma skans, d. v. s. slutvärnets Bersodde ytterst på udden mot Fyn. Detta framgår av texten till Dahlberghs teckning av Frederiksoddes stormning (S. Pufendorf, Sieben Bücher von denen Thaten Carl Gustavs, mellan s. 370 och 371. Nürnberg 1697). I texten till teckningen nämnes icke, att Dahlbergh haft någon roll vid danskarnas kapitulation. Deras antal anges icke till 2300 utan 2500. I dagboken är antalet 3000 »sambt meste delen af officererne». Erik Dahlberghs dagbok, s. 111 f.

² Det samma synes vara fallet med Dahlberghs skildring av rekognosceringen av isen vid Frederiksodde före övergången av Lilla Bält. I relationen om Tåget över Bält låter Dahlbergh denna rekognoscering, som att döma av krigsrelationen och den officiella relationen om Tåget över Lilla Bält och Fyns erövring utförts av Dahlbergh och generaladjutanten Lindeberg tillsammans, bli två skilda rekognosceringar. Lindeberg begav sig först iväg och kom tillbaka, berättar Dahlbergh, men då kungen ville, »dass man das Eiss unterhalb Friedrichsodde recht und genaulich recognosciren lassen solte», och arméns väl och ve berodde därpå, skulle rekognosceringen genomföras av en person, som man helt kunde lita på. Kungen utsåg därför Dahlbergh, som skyndsamt och mitt i natten begav sig till Frederiksodde! — I dagboken omnämner Dahlbergh icke Lindeberg. Han talar där endast om sin egen rekognoscering. Erik Dahlberghs dagbok, s. 113.

De olika uppgifterna har kompilerats, vävts samman och harmoniserats. På så sätt har man t. o. m. nått fram till den uppfattningen, att danskarna under Bille svarade nej till trumpetarens uppmaning till kapitulation i förhoppning att kunna komma över till Fyn, men att Bille sedan svarade ja till Dahlbergh, sedan motvinden klargjort, att räddning ej var möjlig¹. Detta är en ren konstruktion. Att Bille överhuvud taget skulle ha kapitulerat för Dahlbergh, har denne inte ens själv hävdad². Redan hos J. A. Fridericia framställes emellertid saken på detta sätt: »Spredte Flygtninge lykkedes det at komme bort, men største Delen af Garnisonen trak sig ud til Skansen paa Bjersodde. Haardt saaret i Hovedet fulgte Anders Bille med; men Modvind hindrede enhver Overfart over Beltet, og Paniken var saa stor, at en Opfordring fra Erik Dahlbergh var tilstrækkelig til at faa Tropperne til at strække Gevær»³. Axel Liljefalk har följt Dahlberghs dagbok vid skildringen av danskarnas kapitulation: »Erik Dahlberg red frem og opfordrede den der sammenpakkede Skare til Overgivelse. Feltmarskallen advarede ham vel og sagde at han vilde blive skudt; men Dahlberg dømte rigtigere om Forholdene. Der faldt ikke et skud imod ham; Forsvarerne lagde Vaabnerne fra sig og overgav sig paa Naade og Unaade⁴.

Liljefalk omnämner icke Bille och Høg bland dem som kapitulerat för Dahlbergh. Hugo Matthiessen har i »Fredericia 1650—1760» följt Liljefalk på denna punkt⁵. I den stora

¹ L. W:son Munthe, Kongl. Fortifikationens historia II, s. 332. Sthlm 1906.

² Jfr ovan s. 107.

³ J. A. Fridericia, Adelsvældens sidste Dage, s. 295. Khvn 1894. Omtryckt i Danmarks Riges Historie 4, s. 388.

⁴ A. Liljefalk, Frederiksoddes første Dage og Karl Gustafs Overgang over Lille Bælt. Vejle Amts Aarbøger 1907, s. 54 f.

⁵ H. Matthiessen, Fredericia 1650—1760, s. 27, 266. Khvn 1911. Jfr J. Levin Carlbom, Karl X Gustaf. Tåget över Bält och freden i Roskilde 1658, s. 334. Sthlm 1910. — Carlbom hävdar inte direkt, att Bille och Høg kapitulerat för Dahlbergh. »De måste stanna kvar för motvind och som de andra ge sig på nåd och onåd». Därefter följer uppgiften om att Dahlbergh sändes in till danskarna och hur han förmådde dem att kapitulera. Carlbom har liksom Fridericia byggt på Dahlberghs relation.

biografen »Erik Dahlbergh. Hans levnad och verksamhet» hävdar Ernst Ericsson, att Dahlbergh, fastän varnad av Wrangel, red in till danskarna och »lyckades övertyga den dödligt sårade Bille, att allt vidare motstånd vore gagnlöst, varefter samtliga gåvo sig fångna»¹.

Flera andra arbeten har liknande uppgifter. Det kan vara nog att citera några rader ur ett av dem, »Svenska folkets historia». Sten Bonnesen framhåller däri, att Bille och Høg var bland de fångar, som följde Dahlbergh ut ur skansen på Bersodde. Ett försök att föra Bille över Lilla Bält strax före Dahlberghs ankomst hade misslyckats. »Detta misslyckande», fortsätter Bonnesen, »som också röjde omöjligheten av en allmän övergång inom den närmaste tiden, har sannolikt i sin mån bidragit till att underlätta generalkvartermästarlöjtnantens värv»².

Den officiella svenska relationen har ursprungligen fogats som ett slags rapport till Wrangels brev till Karl X Gustav³. Man kan räkna med att den i huvuddragen återger händelseförloppet vid Frederiksoddes stormning riktigt. Det framgår av relationen, att riksmarsken Anders Bille tillsammans med riksrådet Mogens Høg retirerat till skansen Bersodde, där mest officerare uppehöll sig. Sedan motvind hindrat honom att rädda sig över till Fyn tvingades han jämte de övriga i skansen att ge sig fången. Därutöver säger relationen ingenting om stormningens slutskede; därutöver vet man heller ingenting om detta.

VI.

I samband med behandlingen av relationen om Tåget över Bält ställdes frågan, hur Dahlbergh kunnat räkna med

¹ E. Ericsson och E. Vennberg, Erik Dahlbergh. Hans levnad och verksamhet, s. 192. Uppsala 1925. — Ericsson kommenterar i ett annat sammanhang Dahlberghs insats på följande sätt: »Vid den slutliga stormningen bidrog D(ahlbergh) genom sitt modiga uppträdande i hög grad till Wrangels lysande framgång.» Svenskt Biogr. Lexikon 9, s. 619. Sthlm 1931.

² S. Bonnesen, Stormaktstidens senare skede i Svenska folkets historia hf. 46—47, s. 304 f. Lund 1932.

³ Jfr ovan s. 106.

att relationen och diariet skulle kunna styrka varandra, då båda härrörde från honom själv¹. På liknande sätt kan man fråga sig, hur Dahlbergh kunde räkna med att hans uppgifter i relationen om Frederiksodde skulle tas för goda, då han själv författat relationen. Svaret finner man vid en jämförelse mellan specifikationen och 1681 års förteckning. Medan de handlingar rörande danska kriget 1657—58, som upptages i specifikationen, är utan författarnamn, har de båda behandlade relationerna om Tåget över Bält och Frederiksodde försetts med namn i förteckningen. Båda har attribuerats till annan person än Dahlbergh själv. Relationen om Frederiksodde uppges vara skriven av överste Johan von Gorgas, relationen om Tåget över Bält av generaladjutanten Friedrich von Ahrensdorff.

Forssell avvisar med skärpa tanken, att Dahlbergh för att skaffa en garant för sina uppgifter tillskrivit von Ahrensdorff relationen om Tåget över Bält utan att denne på något sätt haft med denna att göra². »Om Dahlbergh verkligen år 1681 tagit sig före att fritt fabla om en sagesman», skriver Forssell, »så kunde han förvisso ha funnit på något bättre namn». von Ahrensdorff måste nämligen ha ansetts allvarligt komprometterad; han hade gått i dansk tjänst och deltagit i det dansk-svenska kriget under Karl XI. Hans rykte som fältherre var dessutom illa skamfilat³. När Dahlbergh likväl trots allt detta utpekade den misskrediterade von Ahrensdorff som ansvarig för innehållet i relationen, måste enligt Forssell förklaringen förvisso vara den, att han livligt erinrat sig alla de samtal han haft med von Ahrensdorff 1659 om åtskilliga av de ting, som berördes i relationen, och därför funnit det motiverat att åberopa hans namn³.

¹ Se ovan s. 99.

² Hylmö har uppmärksammat, att Dahlbergh tillskrivit v. Ahrensdorff relationen (HT 1950, s. 56 f.). Forssell skriver, att Hylmö synes mena, att Dahlbergh behövt »en borgensman för sina uppgifter och tyckt att Ahrensdorff var en lämplig garant» (KFÅ 1951, s. 70 f.). Möjligen motsvarar detta vad Hylmö menat, men det står ej att läsa i hans uppsats.

³ Forssell, KFÅ 1951, s. 71 . Jfr s. 68 f.

Forssells hela argumentering är verklighetsfrämmande. Från svensk sida var det icke komprometterande, att von Ahrensdorff, som var utlänning, trätt i dansk tjänst, än mindre kunde detta framstå som något negativt för Pufendorf. Som av det följande skall framgå har just den omständigheten, att von Ahrensdorff gått över i dansk tjänst, tvärt emot vad Forssell menar, gjort honom synnerligen lämplig som författare. Att Dahlbergh samtalat med von Ahrensdorff 1659 om händelser, som berörs i relationen, är för övrigt en ren hypotes.

Såväl von Ahrensdorff som von Gorgas var av tysk börd. Båda de bevarade relationerna om Tåget över Bält och Frederiksdode har skrivits på tyska — Dahlberghs andra skrifter är på svenska. Medan koncepten är skrivna av Dahlbergh själv, har utskrifterna verkställts av annan hand. Det är omöjligt, att inte inlägga någon betydelse i dessa omständigheter. De pekar i en bestämd riktning. Dahlbergh söker systematiskt kamouflera, att han själv är författaren. Utåt antyder ingenting, att så är fallet. Pufendorf får sig tillsänt relationer skrivna av annan hand än Dahlberghs. Som författare uppges personer med sådant namn och sådan härstamning, att de endast kunde förväntas skriva på tyska. Genom att framställa det som om von Ahrensdorff och von Gorgas skrivit relationerna ville Dahlbergh uppnå att få uppgifterna om sina insatser att te sig trovärdiga. De båda föregivna författarna var valda med stor omsorg. Båda hade deltagit i de händelser relationerna behandlar, von Ahrensdorff hade senare gått i dansk tjänst och von Gorgas var död sedan 1673¹. Dahlbergh hade knappast något att frukta, von Ahrensdorff befann sig långt från händelsernas centrum; risken att Pufendorf skulle sammanträffa med honom eller kontakta honom för att få uppgifterna i relationen om Tåget över Bält verifierade var ringa.

Det förfaringssätt Dahlbergh tillämpat har icke inskränkts till relationerna om danska kriget 1657—58. På samma sätt har han gått tillväga med en relation, som omfattar polska

¹ Hirsch, Fortegnelse over danske og norske Officerer med flere fra 1648 til 1814. Det Kongl. Bibl. Khvn.

fälttåget mars—juni 1657¹. Också denna relation innehåller uppgifter om insatser av Dahlbergh, låt vara icke så betydande som de i de andra två relationerna omförmälda. Denna relation uppger Dahlbergh vara författad av fursten av Anhalt. Liksom de andra är den skriven på tyska, konceptet är skrivet med Dahlberghs hand, utskriften av annan.

Därjämte finns ytterligare en relation om kriget i Polen, omfattande händelser februari—april 1656¹. Till synes passar denna relation inte ihop med de övriga. Inte så att den inte skulle vara skriven på tyska, konceptet av Dahlberghs hand, utskriften av annan hand och attribuerad till annan person än honom själv, nämligen Johan von Gorgas, densamme således som skulle ha skrivit relationen om Frederiksodde. Men relationen omfattar en period, då Dahlbergh ännu inte kommit till svenska armén, och han omnämnes heller inte någonstades i texten. I själva verket passar emellertid även denna relation in i det mönster, som ovan tecknats. För att ytterligare styrka trovärdigheten av de uppgifter »von Gorgas» lämnar om Dahlberghs insatser tillskriver Dahlbergh samme von Gorgas en annan relation, som inte alls berör Dahlbergh själv. Det är starkt observera, att de relationer, som tillskrivits von Ahrensdorff och fursten av Anhalt, renskrivits av två olika händer, medan en tredje hand renskrivit båda de relationer, som Dahlbergh uppger vara författade av von Gorgas.

Det är svårt att föreställa sig att detta beror på en slump. Pufendorf fick inte fatta misstankar. De relationer, som uppgavs vara författade av skilda personer, skulle också vara skrivna av olika händer, men när en och samme uppträdde som författare till två relationer, skulle båda vara skrivna av samma hand².

¹ Krigshistoriska handlingar. Polska kriget 1655—60 XI:4, RA.

² Förhållandet rörande relationen om polska fälttåget febr.—april 1656 kan också ligga så till, att Dahlbergh först låtit renskriva denna och därvid fått uppslaget till det förfaringssätt han tillämpat i de övriga. Även om så varit fallet, har det legat i hans intresse att låta Gorgasrelationerna skrivas av samma hand. — Forssell antar, att anledningen till att vissa handlingar i specifikationen är utan författarnamn är, att tanken, att Habbeus skulle skriva

De omständigheter, som i det föregående påvisats, pekar alla i en riktning. Med sällsynt konsekvens söker Dahlbergh kamouflera, att han själv står bakom uppgifterna om sina insatser.

Vilken lön fick Dahlbergh för sin möda?

VII.

Koncepten och utskrifterna till Dahlberghs relationer förvaras numera i »Krigshistoriska handlingar» i Riksarkivet, dit de uppenbarligen kommit från Dahlberghs arkiv på Ströpsta¹. Om de bevarade utskrifterna skickats till Pufendorf, finge man förutsätta, att denne skickat dem åter. Det är möjligt att så skett. Naturligare synes dock vara att i de bevarade utskrifterna se dublettexemplar, vilka jämte koncepten stannat i Dahlberghs eget arkiv².

Den centrala frågan är emellertid: har Pufendorf överhuvud taget fått handlingarna från Dahlbergh? Förhållandet är kanske helt enkelt det, att det existerat *en* utskrift till varje koncept, att utskrifterna aldrig sänts till Pufendorf och därför ligger kvar på sin naturliga plats bland koncepten.

I förteckningens rubrik uppger Dahlbergh, att han den 2 maj 1681 på kunglig befallning insänt de i förteckningen upp-

Karl Gustavs historia förfallit, när specifikationen skrevs (1664). Den blivande författaren var tills vidare okänd. Närmare detaljer rörande de olika numren i specifikationen kunde i det läget anstå (KFÅ 1951, s. 32). Denna förklaring är icke tillfredsställande. Som ovan visats, kan specifikationen inte tidsättas till 1664 (ovan s. 92 ff.). En förklaring till att namn i vissa fall saknas kan vara, att Dahlbergh inte haft kännedom om författarna. Hur som helst, finns intet i de ovan behandlade relationerna, som antyder, att Dahlbergh muntligt eller skriftligt försetts med uppgifter av dem de attribuerats till.

¹ I. Simonsson, Erik Dahlberghs arkiv. Medd. från Svenska riksarkivet. Ny följd, Ser I:6, s. 272 ff., 278 med not 3. Jfr Forssell, KFÅ 1951, s. 16 not 7.

² Att aktstyckena icke har presentations- eller mottagningsignum, är icke bevis för att de icke varit i Pufendorfs hand. Jfr Forssell, KFÅ 1951, s. 16 not 7, 31 not 19, 53 f. not 36. — Av relationen febr.—april 1656 finns två utskrifter bevarade — båda av samma hand — vilket visar, att dubletter existerat.

tagna handlingarna till Pufendorf¹. Att Dahlberghs uppgifter härvidlag är riktiga, kan klart visas. I ett brev av den 21 maj 1681 bekräftar nämligen Pufendorf mottagandet av ett den 2 maj från Dahlbergh skickat förseglat paket innehållande »dreij und dreissig Stück verschiedenen Relationen den polnischen und dähnischen Krieg betreffend»².

En mycket markant släktskap uppträder i en rad olika fall mellan i förteckningen upptagna handlingar, som bevarats till vår tid, och Pufendorfs arbete om Karl X Gustavs historia. Släktskapen illustreras i följande parallelltryck, i vilket en mindre del av likheterna medtagits.

G. O. Stenbock till Karl X Gustav

^{10/10} 1655:

... iag sende dem h: Bengt Horn, och dee sende en woywod son Kratkowski benembd, då dee sig strax utlåte att dee wille hålla wänskap med E:rs K: M:tt, men dee wille icke medan deras kong war i landet begifwa sig under en annans protection ...

... och brachtes altså med stycken och bem:te commenderade trouppar således uthj confusion, att dee lembnade 7 stycken, 2 estandarden, 8 paar pukor och 300 döde, och icke mehr ähn några fångna medan ält

Pufendorf:

Von denen Masoviern kam eines Woywoden Sohn, Krutiowski; Hingegen ging zu ihnen hinüber Benedict Horn. Darauf erklärten sie sich, sie wären gantz willig und bereit, mit den Schweden gute Freundschaft zu halten; Aber es stünde ihnen nicht frey, eines andern Schutz anzunehmen, indem ihr König annoch innerhalb der Grentzen des Königsreichs sich aufhielt;

Die Masovier, indem etliche von den ihrigen geblieben, gerieten bald in eine Unordnung, und begaben sich in die Flucht, und liessen im Stiche sieben Stücke, zwo Fahnen, acht paar Heerpaucken.

¹ I ett brev till kanslipresidenten Bengt Oxenstierna återkommer Dahlbergh till ämnet: »Så hafwer fuller H. K. M:t sedermera mig nåd, befalt att lefwerera alle effterrettelser och relationer, som hoes mig wore för handen och jag samblat hade, till herr secreteraren Puffendorff, som historian skrifwa skulle, på det sådane j dette wärket incorporeras kunde, hwilket och sammaledes af mig underd. ähr effterkommit». (Dahlbergh t. B. Oxenstierna ^{6/12} 1687. Dahlberghska saml. B. 7, RA.) — Att Dahlbergh själv författat en del av aktstyckena, var han försiktig nog att inte omnämna.

² Pufendorf t. Dahlbergh ^{21/5} 1681. Dahlberghska saml. B. 7, RA. Jfrovans s. 91.

blef ihjälskuttet ... aff mine ähre icke mehr en död och en quest;¹

Dreyhundert wurden niedergemachet, und wenige gefangen ... die Überwinder ... nicht mehr als einen von den ihrigen verlohren, auch nicht mehr als einen Verwundeten gehabt³.

*Stenbocks relation om slaget vid
Filippowo* ^{12/10} 1656:

Alss ... Jacob de la Gardie mit ein Theilss Infanterie ... auch zugleich bey Rastenburg, angelanget, seindt Ihr Excell: mit der Armee von Rastenburg auffbrochen, und gegen Letzen fortgerücket, woselbsten die churfürstl: so von neulich unglücklichen rencontre zerstreuet gewesen, und nach und nach sich colligiret, unter Commando dess Hrn Gen: Lieutenant Graffen zu Waldeck auch eingefunden, und mit den unsrigen sich coniungiret haben. Und weil man gerne Kundtschafft hette, wo der Feindt sich eigentlich enthalten und hingewendet haben möchte, commendirten Ihr Hochgreff: Excell: von Letzen eine Partey auss, umb vom Feinde gewisse Kundtschafft einzuholen, diese traff eine polnische Partey ahn, ungefehr 60 Pferden, davon sie die meisten caputirten, undt etzlich wenige Gefangenen mit sich einbrachten ...².

Zu Rastenburg stösset Jakob de la Gardie mit einem Theile von Fuss-Volcke zu ihm: Nachdem er von dannen biss nach Letzen fortmarchiret, versammelten sich auch die brandenburgischen Völcker unter dem Grafen von Waldeck zu ihm, welche nach dem neulichen Treffen wieder waren zusammen gebracht worden. Allhier schickte Steenbock, damit er erfahren mögte, wo sich der Feind hingewendet, eine Parthey auf Kundtschafft aus, welche sechtzig polnische Reuter antraf, und die meisten davon niedermachte, wenig Gefangene aber mit sich zurücke brachte⁴.

Dahlberghs relation febr.—april 1656
(tillskriven von Gorgas):

... fiell General Cherneski ohnversehens am 5 Martij diese Arbeiter auss einem Walde ann, in grosser

Auf diese that Czarneski aus dem nah-angelegenen Walde unversehens einen Anfall, und trieb den

¹ Krigshistoriska handlingar. Polska kriget 1655—60 XI:3, RA. — Brevet är en kopia och svarar till punkt 6 i förteckningen.

² Krigshistoriska handlingar. Polska kriget 1655—60 XI:4, RA. — Relationen svarar mot punkt 15 i förteckningen.

³ Pufendorf, Sieben Bücher, s. 90.

⁴ Ibidem, s. 184.

Furie poussirte den Obristen Braun welcher mitt 300 commendirten Reutern die Arbeiter soustenirten solte, nach einem fast stündigen Gefechte, unter welchem sich ein guth Theill Arbeiter salvirten, biss nacher undt über die Saan Brücken bey Jarisslaw machte über 40 Reuter nieder undt ein guth Theill Musquetierer todt undt gefangen ...

Saphia welcher sich gantz heilich anstelete, alss ob ehr umb diese Verrätherey keine Kundschaft gehabt, rengirte folgenden Tages alss d. 6 Martij alle seine Quartianer ausserhalb Jarislaw in Battaile, undt alss Ihre Königl: May:tt eben mitt d. Cavallerie zu rücke kahme excursirte ehr solches sehr dehmütig undt mitt högsten Eidtschwur undt Contestation, dass solches wieder seinen Wissen undt Willen geschehen, wolte also Ihre Königl: May:tt die Criminenen ... presentiren mitt Bitten Ihre Königl: May:tt an dieselbe Sein Exempel statuiren möchten¹.

Dahlberghs relation mars—juni 1657
(tillskriven fursten av Anhalt):

... nichtes anders causiren wurde, alss die Armee zu ermüden, undt dem Feinde Zeit geben sich nacher Littowisch Briesch /: alwo das General Rendisvous angestellet: / in salvo zu retiriren. Weilen aber in Weingrowa von einigen Juden die Kundschaft wardt gegeben, das der Buk bey Crzemien 4 Meill von dannen zu Pferde bey niedrigen zu passiren

ihm entgegen kommenden Obristen Braun, welcher mit dreyhundert Reutern die Arbeiter bedeckte, nach einen stündigen Gefechte zurücke, nachdem vierzig Reuter und viel Arbeiter niedergemacht worden, wiewol ein grosser Theil von diesen sich über die Sanbrücke bey Jaroslaw unterdessen salviret hatte.

Sapieha, der sich stellte, als wenn er von solcher Verrätherey nichts wüste, wolte seine Treue sehen lassen, und stellte des folgenden Tages alle seine Quartianer ausserhalb der Stadt in gute Ordnung, und bezeigete gegen dem König, da er mit der Reuterey zu rucke kam, hoch und theuer und mit vielen Verschwörungen, dass selbiger Abfall ohne sein Wissen und Willen geschehen wäre, und deswegen führete er die Schuldigen ... herzu, dass der König ein Exempel an ihnen statuiren solte².

... dem Feinde wäre Zeit gelassen worden, nach Brestie zu entkommen, allwo alle polnische Völcker sich versamlen solten. Und weil man zu Waingrowa von etlichen Jüden vernommen, dass der Bug-Fluss bey Czremien etwan vier Meilen darvon gantz nicht tief wäre, so, dass man durch waden könnte, war der König be-

¹ Krigshistoriska handlingar. Polska kriget 1655—60 XI:4, RA. — Relationen svarar mot punkt 16 i förteckningen.

² Pufendorf, Sieben Bücher, s. 156.

undt durch zu reiten wahre ... wardt demnach selben Abent d. Gen: Quartiermeister Dahlbergh mitt 120 wohlberittene mehrentheill Officierer, 300 Ungaren und 300 Cossagen dahin geschicket, . . . entgegen kam mitt Nachricht, dass ehr ... eine dieseits im Dorfe Crzemin stehende Fahne Eddelleute als Vorwache ... eingefallen und ruineniret, auch unterschiedliche niedergemacht, undt 11 Gefangener zu mehrer Versicherung mitbrachte ...¹

gierig, seinen March gerades Weges nach Brestie fortzusetzen, weswegen er Erich Dahlbergen mit hundert und zwantzig schwedischen und sechs hundert ragotzischen Reutern dahin abschickete, sich wegen der Uberfurth zu erkundigen; welcher auch die Sache also befand, und zugleich bey Czremin einer Parthey von Edelleuten, so daselbst Wache hielt, unversehens auf den Hals kam, viel derselben niedermachte, und eilffe gefangen mit sich wegfürhte ...²

Den evidentia släktskap, som framträder i parallelltrycket, klargör att Pufendorf ofta ordagrant eller nästan ordagrant följt texten i de insända handlingarna. En av de handlingar Pufendorf utnyttjat har varit relationen mars—juni 1657, den relation Dahlbergh tillskrivit fursten av Anhalt. Dahlbergh berör i denna relation vissa mindre betydande insatser, som han påstår sig ha gjort. Pufendorf har härvidlag satt tilltro till relationens uppgifter.

Förhållandet ligger emellertid annorlunda till vad gäller relationerna om Frederiksodde och Tåget över Bält.

Pufendorf har icke följt den von Gorgas tillskrivna skildringen av Frederiksodde. Dahlbergh nämnes icke, vare sig i samband med rekognosceringen av fästningen eller i samband med stormningens slutskede. Sin framställning bygger Pufendorf på den officiella relationen. Han synes därvid ha följt en version på tyska, som närmare än den svenska ansluter sig till relationen sådan den tedde sig, då den fogades till Wrangels brev till kungen tre dagar efter stormningen³. Den nära släktskapen mellan den officiella relationen och Pufendorfs arbete framgår av följande parallell.

¹ Krigshistoriska handlingar. Polska kriget 1655—60 XI:4, RA. — Relationen svarar mot punkt 17 i förteckningen.

² Pufendorf, Sieben Bücher, s. 288.

³ Se ovan s. 106. Jfr nedan s. 119 not 1.

*Den officiella relationen
om Frederiksdode:*

... ein jeder ein Büschel Stroh zum Unterscheid, wer Freund und Feind auff den Huth stecken solte: So sind die Völcker auff gegebene Lösung aus ihren Oertern herfur gebrochen: Wie ich (o: Wrangel) dann auff meinen Posten ordinirte¹, dass erstlich 13 Zimmerleute nebenst etlichen Unter-Officirern voran gehen, und die Pallisaden, umb den Reutern einen Weg dadurch zu machen, abhawen solten ...

... giengen obhochermeldete Se. Fürstl. Gnaden zu Anhalt mit bey sich habenden Regimentern zu Pferde, umb die 2 ersten Reigen Pallisaden durch das Wasser, wie selbige aber vor die dritte Reige kommen, befunden sie, dass das Wasser zu tieff und nicht umbzureiten war ...

Die Reuter aber ... funden auff ihren Posten gegen das Thor zu, wo sie anliessen, den hartesten Stand, sintemal ihnen grösser Widerstand geschah, als man gemeinet ... und weiln der Petadirer, so das Thor eröffnen sollen, verwundet ward, also liess es was lange an, ehe die Pforten auffgethan, und dem Gener. Major Berends der Weg hinein zu brechen gebahnet ward².

Går man ett stycke längre fram i Pufendorfs arbete — till skildringen av rekognosceringen av isen i Lilla Bält och övergångerna till Fyn — finner man, att Pufendorf inte heller

¹ Den svenska relationen nämner ej Wrangel i detta sammanhang. I stället för »Büschel Stroh ... auff den Huth» har den svenska relationen »halm i hattarna eller på kläderna».

² Völliger Bericht wegen Eroberung Friedrichs-Oede ...

³ Pufendorf, Sieben Bücher, s. 372.

Pufendorf:

Auf den Hüten hatten sie alle einen Stroh-Büschel gesteckt, dadurch der Feind von dem Freunde konte unterschieden werden. Nach gegebener Lösung brach ein jeder aus seinem Orte hervor. Und zwar wo Wrangel commandirte, da wurden Zimmerleute vorangeschicket, welche die Pallisaden musten niederhauen.

Der Fürst von Anhalt mit seinen Reutern ging vor zwo Reihen von Pallisaden durch das Wasser vorbey; Aber als er an die dritte kam, war das Wasser zu tief, dass er nicht da herkommen konte.

Aber auf der Seite, da das Reuterey stürmete, ging es an ein schärffer Gefechte, als man vermeinet hatte ... Aber weil derjenige, der die Petarde an das Thor hatte anschrauben sollen, war verwundet worden, konte Berends nicht so bald hineinbrechen³.

därvidlag följt den av Dahlbergh inskickade relationen, d. v. s. den som tillskrivits von Ahrensdorff.

I vissa partier avviker den officiella relationen om Tåget över Lilla Bält och Fyns erövring från krigsrelationen, som också berör dessa händelser. Det framgår av avvikelserna, att Pufendorf följt den förra relationen eller en därmed närbesläktad källa ¹.

*Den officiella relationen om Tåget
över Lilla Bält:*

... haben Sie ... 2 Lieutenans mit etlichen Reutern auscommandiret ... den Strom und Eysung immer hinunter gehen, und von deren Continence ... die Gewissheit erkündigen und einbringen müssen. .. den Gen. Quartiermeister Dalberg und Gen. Adjut. Lindeberg aber umb oberhalb Middelfahrt ² dass Eyss zu versuchen beordret. Wie dann auch I. M. das west-gothische und Gener. Major Fabian Berends Regiment wieder nach Friedrichsöde (massen Sie selbigen Ort von Mannschafft ziemlich entblösset zu seyn vernommen) ³ gesandt, umb dem Feinde, da er etwas tentiren solte, Widerstand zu thun.

... sind beyde Lieutenants wieder zurück kommen, so Kundschaft eingebracht, dass ... gegen Tybrung und Fünscho ⁴ als zur lincken Hand ... das Eyss gut und starck befunden, nur dass zur lincken jenseits dem Strom ein zimlicher Eyssbruch etzlicher Orten ohngefehr 2 Ellen,

Pufendorf:

Derohalben wurden zweene Lieutenante abgeschicket, welche ober- und unterhalb itztgedachten Vorgebürges das Eiss in Augenschein nehmen solten ... Ingleichen liess er auch durch Erich Dahlbergen, und Lindebergen, oberhalb Mittelfahrt-Sund das Eiss besichtigen. Nach Friderichsude wurde das west-gothische Regiment zurücke geschicket, damit nicht etwan die Dänen wieder selbige Stadt, weil damals das meiste Theil der Besatzung war heraus gezogen worden, etwas vornehmen mögten;

... kamen die beyden Lieutenante wieder, und berichteten, wie sie auf beyden Seiten des Vorgebürges das Eiss starck genug befunden, ohne dass sie auf der lincken nach Tipryne und den fönseischem Walde zu, über den Meer-Strome ein Eiss-Bruch wäre, welcher an et-

¹ Officiella relationer från svensk sida har utnyttjats i det stora verket *Theatrum Europæum* (VIII. Frankfurt am Mayn 1667). Möjligen har Pufendorf fått uppgifter om Frederiksoddes stormning och Tåget över Lilla Bält från detta.

² Krigsrelationen: »gå thet fortaste the kunde på Fredrichsode».

³ Krigsrelationen saknar denna uppgift om manskapet.

⁴ I krigsrelationen står endast »Tybringgård».

etzlicher Orten aber so breit, dass man darüber schreiten können, an beyden Seiten des Bruchs aber dass Eyss zimlich starck wäre¹.

lichen Orten wol eine Breite von zwo Ellen hätte, wiewohl doch der Rand auf beyden Seiten ziemlich starck gefunden wurde².

Men Dahlbergh blev inte helt utan lön för sin möda. Skildringen av konferensen i Nyborg baserade Pufendorf delvis på anteckningar av Dahlbergh.³ Pufendorf hävdade, att Karl X Gustav stärktes i sin föresats att gå över Stora Bält, då Dahlbergh återkom efter sin rekognoscering och lämnade uppgift om isens bärighet. Texten hos Pufendorf anknyter till diarium 2, icke till den von Ahrensdorff tillskrivna relationen, men möjligen har denna fyllt sitt ändamål att styrka trovärdigheten av uppgifterna i diariet⁴.

Diarium 2:

... fek H. M. igenom gen. q. leut. Dahlbergh, som den 30 med ett partij att reconoscera isen war utsänd, den wisse kundskapp, att isen på Stora Belten war så tiok och stark, att H. M. säkert medh heela armeen öfwer komma kunde, hafwandes han med ett partij af 400 hästar sielf warit på Laaland, slagit fiendens wacht och tagit någre fångar⁵.

Pufendorf:

... da Dahlbergh, der auf Kundschafft war ausgeschicket worden, wieder kam, und berichtete, wie das Eis zwischen Fühnen und Laaland starck wäre... Denn derselbe hatte sich mit einer Mannschafft zu Pferde bis dahin eingedrungen, auch etliche dänische Soldaten aufgefangen⁶

¹ Ausführliche Relation welche Gestalt ... die Insul Fühnen ... glücklich erobert ... — I krigsrelationen motsvaras »zimlich starck wäre» av »war fast nog».

² Pufendorf, Sieben Bücher, s. 409. — Endast i enstaka detaljer synes Pufendorf ha följt den av Dahlberg inskickade relationen såsom beträffande uppgiften, att ryttarna vid övergången av Lilla Bält befallts sitta av och gå till fots över isen och samtidigt hålla breda luckor.

³ Weibull, Sc. XIX, s. 32; Händelser etc. s. 180 f.

⁴ Pufendorf har förlagt Dahlbergs rapport till Nyborg. Detta synes ha skett under inflytande från Dahlbergs relation. Varken diarium 2 eller krigsrelationen förlägger rapporten till Nyborg.

⁵ Erik Dahlbergs diarium 1655—1660. Medd. från Kungl. Krigsarkivet III, s. 119.

⁶ Pufendorf, Sieben Bücher, s. 412 f.

På denna punkt hade Pufendorf alltså inte lämnat de anteckningar Dahlbergh skickat honom utan avseende. Dahlbergh hade därmed uppnått ett mål: han spelade nu en icke obetydlig roll i samband med Tåget över Stora Bält. Han hade styrkt kungen i hans föresats att våga övergången. Men Dahlbergh hade syftat mycket längre. Han hade framställt sina insatser som avgörande: kungen hade beslutat företa övergången sedan Dahlbergh försäkrat honom, att isen bar. Beslutet hade fattats mot Wrangels och Ulfelds bestämda gensagor. Pufendorf tilldelade inte Dahlbergh någon avgörande roll. Han underkände dennes uppgift, att Ulfeld avrätt från övergången, och hävdade i stället, att Ulfeld mer än någon annan påverkat kungen till denna¹.

Någon verklig stor framgång hade Dahlbergh alltså inte haft i sina försök att påverka Pufendorf. Hans namn hade inte blivit nämnt i framställningen om händelserna vid Frederiksodde, och han hade inte tilldelats någon avgörande roll i händelserna i samband med Tåget över Stora Bält. Men Dahlbergh gav inte sin sak förlorad. 1688 hade Pufendorf lämnat Sverige och begivit sig till Berlin. I Stockholm hade han kvarlämnat ett manuskript till Karl X Gustavs histo-

¹ Pufendorf, *Sieben Bücher*, s. 412; Weibull, *Sc.* XIX, s. 32; *Händelser och utvecklingslinjer*, s. 180 f. — I relationen om Tåget över Bält ger Dahlbergh en detaljerad skildring av Ulfelds argument. Ulfeld skulle för att förmå kungen att avstå från sitt beslut ha pekat på Stora Bälts obeständighet och farlighet. Ena timmen låg isen så att man kunde köra över den med stora lastade och med sex hästar förspända vagnar. Men drog sen upp en storm, kunde vattnet och den snabba strömmen slå sönder isen, så att andra timmen de största krigs- och lastfartyg kunde segla där. Ulfeld skulle så ha berättat hur riksrådet Axel Urup en gång tagit sig över Stora Bält och själv fått se, hur några av hans rustvagnar, som blivit efter, hade gått igenom isen en halvtimme efter det att han kommit fram, »undt weill der Beldt 4 starke Meill über wehre, also stunde zu befahren, wan einig hart Wetter, in dehme die Armee mitten drauf wehre, entstehen solte, das keines Gebeins von der gantzen Armee davon kommen könten». Då Pufendorf hävdar, att Ulfeld mer än någon annan påverkade Karl X Gustav till övergången, innebär det, att han inte bara underkänd den kortfattade uppgiften i diarium 2, att Ulfeld var av en »contrarie oppinion och . . . aldeles derifrån afstyrckte» (Erik Dahlberghs diarium 1655—1660. Medd. från Kungl. Krigsarkivet III, s. 120), utan också tillbakavisat hela redogörelsen för Ulfelds argument i relationen om Tåget över Bält.

ria, medan han medförde ett annat till Berlin, vilket han genomsåg och förbättrade. Det i Sverige kvarlämnade manuskriptet genomgicks bl. a. av Dahlbergh. I det bevarade konceptet till ett »Oförgripeligt memorial och påminnelse wedh Hans Kongl. Maj. Konung Carol Gustafs odödelig j åminnelse historia» framhöll han, att vissa händelser, såsom tredagarslaget vid Warschau, blivit alltför kortfattat behandlade, medan andra blivit helt uteglömda¹. Bland de sistnämnda var Karl X Gustavs överläggningar med Wrangel och Ulfeld rörande marschen över Stora Bält »och de af dem förebrachte difficultæter» samt de åtgärder kungen företagit efter nederlaget på Fyn under andra danska kriget för att trygga svenskarnas ställning, bl. a. Kronborgs befästade av Dahlbergh.

En ursprunglig punkt i Dahlberghs memorial har senare strukits. Under överstrykningen kan följande text urskiljas: »Friedrichsvddes grafs recognoserande och sielfwe stormen böra wedlofftigare beskrifwas». Det är ingen tillfällighet, att både rekognosceringen och stormningen nämns i punkten om Frederiksodde. I båda hade Dahlbergh enligt den relation han författat och skickat till Pufendorf gjort mycket betydelsefulla insatser. Dahlberghs heta åstundan var att själv framträda i händelsernas centrum. Men han går tillväga med stor försiktighet. Man observerar, att han varken i anmärkningen om Wrangel och Ulfeld eller i punkten om Frederiksodde nämner sitt eget namn. Inte heller detta torde vara en tillfällighet. Dahlbergh ville inte gå rakt på sak och direkt påpeka att han blivit styvmoderligt behandlad i Pufendorfs framställning. Det var heller inte nödvändigt för honom. Han skulle ändå kunna nå sitt mål. Tog Pufendorf blott fasta på de båda anmärkningarna kunde Dahlbergh hoppas på framgång. Ty hävdade Pufendorf, att Wrangel och Ulfeld förebragt »difficultæter» och avrått från övergången, skulle följden bli, att Dahlberghs insats kom att framstå som verkligt betydelsefull, och beskrev Pufendorf händelserna vid Frederiksodde »wedlofftigare», som Dahlbergh försiktigt uttryckte

¹ Dahlberghska saml. B. 7, RA.

sin önskan, kunde Dahlbergh i varje fall hoppas på att inträda i sammanhanget. Förklaringen till att Dahlbergh senare strukit anmärkningen om Frederiksodde torde vara, att han inte trott sig kunna förmå Pufendorf att ändra sig både på denna punkt och beträffande Tåget över Stora Bält. Av flera anledningar var det då lämpligast att låta punkten om Frederiksodde utgå. För det första var den inte på långt när så viktig för Dahlbergh som punkten om Wrangel och Ulfeld. För det andra hade Dahlbergh sett, att Pufendorf tagit intryck av hans uppgifter om Tåget över Stora Bält — om än inte i önskad utsträckning — medan han alldeles negligerat uppgifterna om hans insatser vid Frederiksodde.

Men om Dahlbergh räknade med större möjligheter att påverka Pufendorf beträffande Tåget över Stora Bält, tog han alldeles miste. Vissa av de anmärkningar Dahlbergh framställt i sitt memorial tog Pufendorf ad notam, sedan han återvänt till Sverige våren 1694.

Tredagarsslaget vid Warschau är utförligt behandlat i Pufendorfs arbete, och framställningen kan knappast i det skick den nu har för Dahlbergh framstått som alltför knapphändig¹. Tydligt har Pufendorf utvidgat en mera kortfattad skildring han tidigare skrivit. Vidare läser man hos Pufendorf, att Kronborg befästes av Dahlbergh under andra danska kriget². Också på denna punkt har Pufendorf vidtagit en förändring. Men vad beträffar Wrangels och Ulfelds »difficultæter» är läget ett annat. Visserligen heter det hos Pufendorf, att de förnämsta generalerna — och till dessa räknades givetvis Wrangel — avrådde från övergången, men beträffande Ulfeld läser man, som ovan nämnts, att han mer än någon annan påverkade kungen till Tåget över Stora Bält. Pufendorf har på denna punkt — den för Dahlbergh viktigaste — icke ställt sig dennes anmärkningar till efterrättelse. Två gånger hade Dahlbergh försökt påverka Pufendorf i denna sak, första gången genom »von Ahrensdorffs relation» och diarium 2, andra gången genom sitt memorial. Men Pufendorf gick rakt

¹ Pufendorf, *Sieben Bücher*, s. 177 ff.

² *Ibidem*, s. 626.

emot Dahlbergh i detta fall. Han har följt en källa han litat mera på än de berättelser, som skickats honom av Dahlbergh, och därmed var denne på den väsentliga punkten ur spelet.

I juli 1694 lämnade Pufendorf på nytt Sverige, i november samma år avled han. Hans hustru lät i Tyskland ombesörja tryckningen av hans arbete. Det utkom 1696 och framhäver inte speciellt generalkvartermästarlöjtnanten Erik Dahlbergh.

Erik Dahlbergh uppnådde höga poster, skördade stor ära och ryktbarhet före sin död. Sin egentliga berömmelse vann han dock aldrig i livstiden. Många år skulle förgå efter det att han slutat sina dagar, innan han nådde vad han så ivrigt eftersträvat: att framstå som den som verksammast bidragit till den för Sverige lyckosamma utgången av danska kriget 1657—58. I sin strävan att lägga hjälteglorian kring sin egen panna nöjde sig Erik Dahlbergh inte bara med att starkt överdimensionera sina egna insatser. List, förslagenhet och skrupelfrihet karakteriserar de metoder han tillgrep.

Hans Villius.
